

ปัญหาระบบอุปถัมภ์ที่เป็นตัวถ่วงการพัฒนาประชาธิปไตย*
PROBLEMS OF THE PATRONAGE SYSTEM HINDERING DEMOCRACY
DEVELOPMENT

พระครูวิมลสุวรรณกร (สมพงษ์ จันทวโร)

Phrakhruwimonsuwanakorn (Somphong Chantawaro)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: armo_2006@hotmail.com

บทคัดย่อ

การยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคล เน้นการพึ่งผู้อื่นและการยึดมั่นตัวบุคคลยังคงมีอิทธิพลต่อการปกครองเรื่อยมา เห็นได้ว่าลักษณะเจ้าขุนมูลนายยังคงอยู่ในระบบราชการไทยค่อนข้างมาก ข้าราชการจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกว่าตนเป็นนายของประชาชนเหมือนดังเช่นมูลนายเป็นนายของพวกไพร่ทั้ง ๆ ซึ่งระบบนี้เรียกว่าระบบศักดินาไทย ผู้เขียนใช้วิธีการตีความตามแนววัตถุนิยมประวัติศาสตร์ ของลัทธิมาร์กซิสต์ และเปิดเปลือยถึงประวัติศาสตร์แห่งสังคมศักดินาที่ถูกบิดเบือนอย่างจงใจมานานับนาน อธิบายตั้งแต่การกำเนิดของระบบศักดินา และในเชิงความหมาย ไปไกลกว่าการมองแค่เพียงว่า “ศักดินา” คือปัจเจกหรือเป็นการลำดับศักดิ์ของบุคคล ระบบศักดินา เป็นระบบที่ชนชั้นล่างถูกกดขี่โดยกลุ่มชนที่อยู่บนชั้นสูงสุดในโครงสร้างทางสังคมซึ่งมีอำนาจในการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตจะได้ประโยชน์จากการขูดรีด ปลุกฝังค่านิยมของระบบอุปถัมภ์มานาน นับจากอดีต ระบบนี้ยังคงถูกผลิตซ้ำในรูปแบบอื่น ๆ จนกลายเป็นการครอบงำทางวัฒนธรรมการจ่ายอม ตามแนวความคิดของระบบบริหารราชการสมัยใหม่ ข้าราชการไม่ได้เป็นนายของประชาชนแต่เป็นผู้นำบริการต่าง ๆ ของรัฐสู่ประชาชนภายใต้ขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยข้าราชการจะได้รับเงินเดือนเป็นผลตอบแทนในการปฏิบัติงานเงินเดือนเหล่านี้ได้จากภาษีอากรของประชาชน มีฐานะเป็นผู้รับใช้ประชาชน แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยกลับกลายเป็นว่า ข้าราชการรู้สึกว่าเป็นนายของประชาชนและทางฝ่ายประชาชนเองก็ยอมรับว่ามีความรู้สึกเหมือนดังเป็นมูลนายของตนเหมือนในสังคมสมัยเก่า

คำสำคัญ: ระบบอุปถัมภ์; สังคมศักดินา; ระบบประชาธิปไตย

Abstract

Acceptance of differences in personal status Emphasis on the dependence on others and adherence to the individual continued to influence governance. The aristocratic nature is still in the Thai bureaucracy quite a lot. Many government officials feel that they are the masters of the people, just as the masters are the masters of the commoners, even though this system is called the Thai feudal system. The author uses a method of interpretation based on historical materialism. Marxism reveals the history of feudal society that has been deliberately distorted for a long time. Explained since the birth of the feudal system and in meaning, it goes beyond merely looking at "feudalism" as an individual or a hierarchy of individuals. Feudalism is a system in which the lower classes are oppressed by those at the highest strata of the social structure, which have the power to occupy land as a factor. Producers benefit from exploitation. The values of patronage have long been instilled. In the past, this system continued to be reproduced in other ways, becoming a cultural dominance of submissiveness. According to the concept of modern government administration, Civil servants are not masters of the people but lead the services of the state to the people within the scope of their assigned authority. The civil servants will receive a salary as a reward for their work. These salaries are from the public's taxes. A public servant but what happens in Thai society turns out to, be Civil servants feel that they are the masters of the people, and the people admit that they feel like they are the masters of their own, like in the old society.

Keywords: Patronage system; Feudal Society; Democratic System

บทนำ

ระบบอุปถัมภ์เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลต่อบุคคลอันแสดงให้เห็นนัยยะของการเอื้ออาทรซึ่งกันและกันระหว่างผู้ให้การอุปถัมภ์และผู้รับการอุปถัมภ์ซึ่งมีผลให้เกิดการอำนวยความสะดวกระหว่างกัน ระบบอุปถัมภ์ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 สถานภาพ โดยฝ่ายที่มีสถานภาพของเศรษฐกิจ – สังคมสูงกว่า (Patron) ใช้อำนาจและปัจจัยต่าง ๆ ให้ความคุ้มครองต่ออีกฝ่ายหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่า (Client) ซึ่งจะตอบแทนโดยช่วยเหลือในเรื่องทั่ว ๆ ไป และอุทิศตัวรับใช้ผู้อุปถัมภ์ ลักษณะดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นความไม่เสมอภาค (ภารดี เกษโกวิท, 2524) เป็นความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ จึงเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมระหว่าง 2 กลุ่ม (fulfillment of mutual obligation by social

unequal exchange) ซึ่งเป็น “การตอบแทนบุญคุณ” โดยผู้ที่อุปถัมภ์เสนอให้มีลักษณะเป็นการตอบแทนบุญคุณ (กาญจนา แก้วเทพ, 2527) เราจึงพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แตกต่างในฐานะตำแหน่งเป็นแบบที่มีความสำคัญยิ่งในการจัดระเบียบทางสังคมในด้านพฤติกรรมความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่ – ผู้น้อย ความสัมพันธ์แบบลูกพี่ – ลูกน้อง ความสำคัญดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองก็ตาม ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เองเราเรียกว่าความสัมพันธ์แบบระบบผู้อุปถัมภ์ (Patron) และผู้รับอุปถัมภ์ (Client) (อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545) เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมประการหนึ่งซึ่งแต่ละฝ่ายบทบาท หน้าที่และความคาดหวังต่อกันบางประการ ซึ่งเป็นที่รับรู้หรือยอมรับกันตามธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมของสังคม เป็นระบบความสัมพันธ์ของคน 2 ฝ่ายซึ่งไม่เท่าเทียมกันหลาย ๆ ด้านต่างฝ่ายต่างมาแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการซึ่งกันและกันแต่เป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เหมือนกัน ผู้ใหญ่อาจให้สินค้าแก่ผู้น้อย ในขณะที่ผู้น้อยให้บริการแก่ผู้ใหญ่หรือกลับกันก็ ตามแต่กรณี ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ดำรงอยู่ได้ไม่ใช่เพียงพอเพราะต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์เท่านั้นแต่ต้องมีอุดมการณ์ที่ช่วยจรรโลงความสัมพันธ์อย่างนี้เอาไว้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) ระบบอุปถัมภ์คือระบบความสัมพันธ์ในสังคมจารีต ค่านิยม โดยการจัดกลุ่มระหว่างผู้อุปถัมภ์หนึ่งคนและผู้ใ้อุปถัมภ์จำนวนหนึ่ง โดยผู้อุปถัมภ์จะเป็นคนซึ่งมีฐานะในสังคม หรืออำนาจทางการบริหาร มีเงินทองและเป็นที่นับหน้าถือตา สามารถให้คุณให้โทษกับผู้ใ้อุปถัมภ์ในระดับหนึ่ง (ลิขิต ธีรเวคิน, 2542)

กล่าวโดยสรุป ระบบอุปถัมภ์ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกันซึ่งผลประโยชน์นั้นจะไม่เท่าเทียมกันอยู่บนพื้นฐานต่างคนต่างพอใจ ซึ่งระบบอุปถัมภ์ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมไทยมาอย่างช้านาน

อะไรคือระบบอุปถัมภ์ ?

สังคมไทยเป็นสังคมที่เรียกร้องให้สมาชิกมีสมรรถภาพในการทำงานให้เกิดสัมฤทธิ์ผลน้อยกว่าสังคมตะวันตกผู้ใหญ่มักคาดหวังว่าผู้น้อยจะมีความสามารถในการทำงานให้เกิดผลสำเร็จสูง ส่วนผู้น้อยเองจะรู้สึกปลอดภัยใต้ความคุ้มครองของผู้ใหญ่การแข่งขันระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อยจึงไม่มี ความสัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย จึงเป็นความสัมพันธ์แบบพอกับลูกแบบให้ความคุ้มครองหรือ ผู้อุปถัมภ์กับผู้ใ้อุปถัมภ์หรือผู้น้อยในความอุปถัมภ์ การยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคลการเน้นการพึ่งผู้อื่นและการยึดมั่นตัวบุคคลยังคงมีอิทธิพลต่อการปกครองไทยปัจจุบันจะเห็นได้ว่าลักษณะเจ้าขุนมูลนายยังคงอยู่ในระบบราชการไทยค่อนข้างมาก ข้าราชการจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกว่าเป็นนายของประชาชน เหมือนดังเช่น มูลนายเป็นนายของพวกไพร่ ทั้ง ๆ ที่ตามแนวความคิดของระบบบริหารราชการสมัยใหม่ ข้าราชการไม่ได้

เป็นนายของประชาชน หากแต่เป็นผู้นำบริการต่าง ๆ ของรัฐไปสู่ประชาชน ภายใต้ขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากรัฐโดยข้าราชการจะได้รับเงินเดือนเป็นผลตอบแทนในการปฏิบัติงาน เงินเดือน เหล่านี้ได้จากภาษีอากรของประชาชน ข้าราชการจึงมีฐานะเป็นผู้รับใช้ประชาชน แต่เหตุการณ์กลับไม่เป็นข้าราชการกลับรู้สึกว่าเป็นนายของประชาชนและทางฝ่ายประชาชนเองก็ยอมรับ มีความรู้สึกต่อข้าราชการเหมือนดังเป็นมูลนายของตนมีความเกรงกลัว นอบน้อม และเคารพเชื่อฟังระบบราชการ จึงมีอิทธิพลในการควบคุมความคิดและพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนเหมือนระบบไพร่เคยควบคุมวิถีชีวิตและความคิดอ่านของพวกเขาไปรในสังคมสมัยเก่าส่วนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการผู้ใหญ่และข้าราชการผู้น้อยภายในระบบราชการ ก็ได้รับอิทธิพลลักษณะความสัมพันธ์ของระบบไพร่อยู่มากน้อย ระบบราชการไทยยังยึดมั่นในความผูกผันกันเป็นเชิงส่วนตัวตามลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มากกว่าจะมีความสัมพันธ์กันนอกจากลักษณะเจ้าขุนมูลนายที่ปรากฏอยู่ในระบบราชการแล้ว การอุปถัมภ์ คำชู การเน้นการพึ่งพาผู้อื่น การยึดมั่นในตัวบุคคล ยังคงมีอิทธิพลอยู่มากในสังคมไทย ดังจะเป็นได้ว่า พรรคการเมือง จะเสื่อมหรือจะเจริญรุ่งเรืองก็ขึ้นอยู่กับหัวหน้าพรรคเป็นสำคัญ บุคคลใดแม้จะมีความสามารถมากเพียงไหน หากไม่ได้รับการอุปถัมภ์คำชูจากผู้ใหญ่ที่มีอำนาจแล้วก็มีโอกาสน้อยมากที่จะเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานอย่างเต็มที่ ความสามารถในการฝากตัวกับผู้มีอำนาจจึงเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ระบบอุปถัมภ์ยังอยู่ในโครงสร้างสังคมไทยเรื่อยมาจนเป็นธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมคนคนไทยในการปฏิบัติตน ในขณะที่เดียวกันกลุ่มความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็ไม่ได้เข้มแข็งพอที่จะเป็นหลักในการจัดระบบสังคม ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เกิดบางอย่างโดดเด่นความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ในสังคมจะมีลักษณะเป็นสายสัมพันธ์ในรูปแบบที่ว่า ด้านหนึ่งเป็นความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลเป็นเรื่องของภาระหน้าที่ในทางศีลธรรมที่มีสูง เช่น พ่อแม่ต่อลูกหลาน อีกด้านหนึ่งคือความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่มักจะไม่ใช่เรื่องทางศีลธรรม และในระหว่าง 2 จุดนี้ จะมีจุดของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เลื่อนไปเลือนมาแต่ยากที่จะระบุให้ชัดเจนว่าอยู่ตรงไหนสุดแต่เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ พิจารณาได้ดังรูป

(ศีลธรรม)

(ไม่ใช่ศีลธรรม)

เครือญาติ-----ระบบอุปถัมภ์-----อำนาจ

ภาพที่ 1 สายสัมพันธ์ทางสังคม (สมเกียรติ วันทะนะ, 2524)

ระบบอุปถัมภ์เป็นกลไกที่สำคัญในสังคมกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ของคนสามฝ่ายในสังคมรัฐคือ พระมหากษัตริย์ นายหรือขุนนาง และไพร่ซึ่งรัฐพยายามดึงเอาทรัพยากรมาใช้ให้เห็นเป็นประโยชน์ แต่ว่าเป็นความสัมพันธ์ทางอ้อมคือผ่านขุนนางโดยที่ลักษณะธรรมชาติของระบบอุปถัมภ์คือ กลไกที่คนสามกลุ่มในสังคมรักษาผลประโยชน์ของตน ดังนั้น ความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้และไพร่เป็นฝ่ายที่เสียเปรียบมากในความสัมพันธ์สามกลุ่ม ปัญหาของนักวิชาการในปัจจุบันคือ เมื่อมองระบบอุปถัมภ์แล้วเราจะนำมาใช้ศึกษาสังคมในปัจจุบันได้อย่างไร มีข้อพิจารณาที่แตกต่างกันไปหลายฝ่ายเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของการนำเอาแนวคิดนี้มาใช้ในการวิเคราะห์สังคมและการเมืองในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม มีข้อสรุปร่วมกันที่น่าสนใจอยู่ประเด็นหนึ่งคือ ระบบอุปถัมภ์นั้นเป็นกลไกระดับย่อยและไม่อาจนำไปใช้อธิบายสังคมทั้งระบบได้ ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทฤษฎีอื่นที่จะมาช่วยอธิบายถึงกลไกโครงสร้างสังคมในระดับกว้างแล้วค่อยศึกษาาระบบอุปถัมภ์ (อคิน รพีพัฒน์, 2521)

ลักษณะเด่นของระบบอุปถัมภ์ของสังคมในอดีต คือความเชื่อเรื่องของบุคคลและชนชั้น ในความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อยเมื่อเปรียบกับเด็ก ผู้ใหญ่หมายถึงคนที่โตแล้ว เมื่อเปรียบกับผู้ย่อย ผู้ใหญ่หมายถึงผู้ที่สูงกว่าหรือเหนือกว่าในระดับชาติ ความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับศักดิ์นา (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา ควินทร์พันธุ์, 2545) ซึ่งศักดิ์นา ก็หมายถึงยศ แสดงให้เห็นถึงอำนาจและกำลัง วิธีหนึ่งที่จะจัดผู้ใดเป็นชนชั้นสูง เรียกว่าผู้้นั้นเป็นคนมีบุญยังหมายถึงสัญลักษณ์ที่ประกอบด้วยศีลธรรมอันแรงกล้า เนื่องจากมีความเชื่อที่กล่าวข้างต้นว่า คนใดเกิดมาในชั้นใดขึ้นอยู่กับบุญที่สร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน ตำแหน่งระดับชั้นทางสังคมจึงดูว่าเป็นส่วนหนึ่งของบุญญาธิการชาติ เมื่อมีการยึดถือความแตกต่างในฐานะเป็นตำแหน่งเป็นแบบที่มีความสำคัญยิ่งในการจัดระเบียบทางสังคม ในด้านพฤติกรรมความสัมพันธ์ที่สำคัญและเห็นได้ง่ายคือ ความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่ – ผู้ย่อย ความสัมพันธ์แบบลูกพี่ – ลูกน้อง ความสำคัญดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองก็ตาม ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เองเราเรียกว่า ความสัมพันธ์แบบระบบผู้อุปถัมภ์ (Patron) และผู้รับอุปถัมภ์ (Client)

ตัวอย่างในสังคมศักดินาที่กำหนดให้ผู้ย่อย (inferior) ต้องขึ้นกับผู้ใหญ่ (superior) และต่อมาได้ขยายมาเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ reciprocal กล่าวคือสิ่งที่ผู้อุปถัมภ์มอบให้เป็นการคุ้มครองมีลักษณะ “ประทานมาด้วยความกรุณา” แต่สิ่งที่ผู้ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เสนอให้มีลักษณะเป็นการตอบแทนบุญคุณ (กาญจนา แก้วเทพ, 2527) จึงเห็นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองเป็นความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่ปรากฏอยู่ทุกระดับทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น (อโณทัย วัฒนาพร, 2527)

อำนาจกับการอุปถัมภ์

ในยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคของโลกไร้พรมแดนและเป็นการเชื่อมส่วนต่างๆ ของโลกเข้าด้วยกัน เพราะเทคโนโลยีด้านการสื่อสารได้พัฒนาอย่างมาก ทำให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะแนวคิดของตะวันตก ทำให้สังคมไทยได้มีการรับแนวคิดตะวันตกเข้ามาปรับใช้และเกิดการพัฒนา แต่สิ่งสำคัญก็คือยุคโลกาภิวัตน์นั้นไม่ใช่เป็นโลกใหม่ที่ตัดขาดจากอดีต โดยสิ้นเชิงกล่าวคือ แนวคิด เทคโนโลยีและการสื่อสาร ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม การปกครองแบบประชาธิปไตย ที่รับมาจากตะวันตกนั้นไม่รับมาเพียงอย่างเดียวแต่สิ่งเหล่านี้ถูกปรับเปลี่ยนประยุกต์และผสมผสานเข้ากับแนวคิดดั้งเดิมของสังคมด้วย ระบบอุปถัมภ์ก็เป็นระบบดั้งเดิมระบบหนึ่งที่ถูกผสมผสานเข้ากับแนวคิดในยุคโลกาภิวัตน์และแทรกซึมอยู่ในทุกสถาบันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ซึ่งนอกจากมันจะทำให้สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น การที่จะศึกษาสังคมไทยโดยมองข้ามในเรื่องของระบบอุปถัมภ์ก็จะไม่เข้าใจลักษณะโครงสร้างสังคมไทย โดยเฉพาะระดับจุลภาคหรือความสัมพันธ์ระดับบุคคล คงจะปฏิเสธได้ยากว่าระบบอุปถัมภ์ยังคงมีอยู่และให้ความสำคัญในแง่ที่เป็นคุณและโทษต่อสังคมไทย (อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา ควินทร์พันธุ์, 2545)

ในช่วงเวลาหนึ่งคำว่า “ระบบอุปถัมภ์” มักจะปรากฏตามสื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ วิทยุ หรือแม้แต่กระทั่งหนังสือพิมพ์ มักจะหยิบยกคำนี้ขึ้นมาใช้อยู่บ่อยครั้ง เนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ระบบอุปถัมภ์นี้ยังคงอยู่กับสังคมไทย แม้ว่าจะเรียกว่าเป็นสังคมที่เป็นระบอบประชาธิปไตยก็ตาม トラบใดที่ระบบอุปถัมภ์นี้ยังคงแฝงอยู่ การที่ประเทศใดจะเป็นประเทศที่มีระบอบประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์นั้นคงนั้นก็คงเป็นไปได้ยากเช่นกัน ในยุคปัจจุบันพบว่า ระบบอุปถัมภ์นั้นทวีความรุนแรงเป็นวงกว้าง ได้สร้างปัญหาให้เกิดกับสังคมส่วนรวมอย่างมาก เช่น การการทำลายกฎหมายหรือกฎระเบียบทางสังคม ทำลายมนุษยธรรม ทำลายสิทธิเสรีภาพ เสมอภาค และภารดรภาพ สร้างระบบอิทธิพล เกิดปัญหาการทุจริตในรูปแบบต่างๆ ในสังคม ผู้อุปถัมภ์กลายเป็นผู้มีอิทธิพลขึ้นในสังคม ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เป็นผู้ถูกครอบงำสิทธิ เสรีภาพ ขึ้นพื้นฐาน ทำลายความรักความสามัคคีของคนในชาติ เนื่องมาจากผลกระทบของระบบอุปถัมภ์จะใช้ผลประโยชน์ที่ตนเอวและพวกพ้องจะได้รับเป็นหลักกำหนดว่าควรหรือไม่ควร ที่มาของระบบอุปถัมภ์จึงก่อให้เกิดความอยุติธรรมในสังคม เพราะความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้ใต้อุปถัมภ์ ตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่เท่าเทียมกัน และแตกต่างในอำนาจ ปัจจัยสำคัญของความไม่เท่าเทียมนั้น ก็คือกระบวนการของผูกขาด ที่ผู้อุปถัมภ์กระทำต่อผู้ใต้อุปถัมภ์ (S.N. Eisenstadt & Rene Lemarchand, 1981) ในสังคมที่มีความสัมพันธ์ซับซ้อนภาวะความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจะไม่เป็นระเบียบแบบแผน และแน่นแฟ้นมั่นคงอย่างที่เราคิดกัน ลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นเพราะได้เกิดความสัมพันธ์แบบรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ (Informal group) คู่ขนานไปกับสถาบันหลักทางสังคม เพราะฉะนั้น ในที่นี้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เราควรให้ความสนใจจะมี 3 ประการ ก็คือ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship) ความสัมพันธ์ฉันท์

มิตรสหาย (friendship) และความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เมื่อมีความสัมพันธ์ฉันท์มิตรสหายธรรมดาแล้วการไต่ถามเสาะหาความเกี่ยวพันกันทั้งสองฝ่าย และความไม่เสมอภาคในระดับสูงสุด ฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้เหนือกว่าอย่างเห็นได้ชัดในความสัมพันธ์ทางสังคม ในแง่ของการให้สินค้าและบริการ เมื่อถึงจุดนี้แล้วก็หมายความว่าได้ก้าวมาสู่ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ หรืออาจจะเรียกอีกอย่างว่าเป็นความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนที่เอียงข้างใดข้างหนึ่ง (lop – sided friendship) (Eric R. Wolf, 1966) บริบทปัจจุบัน คำว่าระบบอุปถัมภ์ มักใช้ในสังคมประเทศโลกที่สามหรือประเทศที่กำลังพัฒนา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์สามารถเชื่อมโยงบุคคลที่มีสถานภาพต่ำไปจนถึงบุคคลระดับชาติโดยไม่จำเป็นต้องผูกติดกับระบบราชการที่เข้มงวด ในทางการเมืองการปกครองผู้อุปถัมภ์อาจจะสามารถช่วยเหลือผู้รับอุปถัมภ์ของตนในการติดต่อกับระบบราชการ เช่น การช่วยประกันตัว การช่วยฝากลูกเข้าโรงเรียนของรัฐ เป็นต้น อีกทั้ง เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ได้กลายมาเป็นวิธีการที่พรรคการเมืองใช้ในการหาคะแนนเสียงในชนบท เช่น การซื้อเสียง การสัญญาว่าจะให้ เป็นต้น หากมองโดยปราศจากอคติ สังคมอุปถัมภ์เป็นสังคมที่มีต้นทุนทางสังคมโดยรวมสูง การใช้ระบบอุปถัมภ์อาจเป็นภาพสะท้อนของการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อลดความเสี่ยงในการดำรงชีวิตในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำสูง ในสังคมไทยมักมองว่าระบบอุปถัมภ์เป็นวิถีของคนในชนบท และเป็นที่มาของการซื้อเสียง แต่แท้จริงแล้ว สังคมเมือง และสังคมคนกรุงเทพฯ ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์ไม่น้อยไปกว่าสังคมต่างจังหวัด

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์การยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคลการเน้นการพึ่งผู้อื่นและการยึดมั่นตัวบุคคลยังคงมีอิทธิพลต่อการปกครองเรื่อยมาดังจะเห็นได้ว่าลักษณะเจ้าขุนมูลนายยังคงอยู่ในระบบราชการไทยค่อนข้างมากข้าราชการจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกว่าเป็นนายของประชาชน เหมือนดังเช่นมูลนายเป็นนายของพวกไพร่ทั้ง ๆ ที่ตามแนวความคิดของระบบบริหารราชการสมัยใหม่ข้าราชการไม่ได้เป็นนายของประชาชนหากแต่เป็นผู้ให้บริการต่าง ๆ ของรัฐไปสู่ประชาชนภายใต้ขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากรัฐโดยข้าราชการจะได้รับเงินเดือนเป็นผลตอบแทนในการปฏิบัติงานเงินเดือนเหล่านี้ก็ได้จากภาษีอากรของประชาชนข้าราชการจึงมีฐานะเป็นผู้รับใช้ประชาชนแต่สิ่งที่เกิดขึ้น ในสังคมไทยกลับกลายเป็นว่า ข้าราชการรู้สึกว่าเป็นนายของประชาชนและทางฝ่ายประชาชนเองก็ยอมรับว่ามีความรู้สึกต่อข้าราชการเหมือนดังเป็นมูลนายของตนมีความกลัวเกรงนอนบ้น และเคารพเชื่อฟังระบบราชการ ข้าราชการจึงมีอิทธิพลในการควบคุมความคิดและพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนเหมือนระบบไพร่เคยควบคุมชีวิตและความคิดอ่านของพวกไพร่ในสังคมสมัยเก่า

ส่วนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการผู้ใหญ่กับข้าราชการผู้น้อยภายในระบบราชการก็ได้รับอิทธิพลลักษณะความสัมพันธ์ของระบบไพร่อยู่ไม่น้อยระบบราชการไทยยังยึดมั่นในความผูกพันกันเป็นเชิงส่วนตัวตามลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มากกว่าจะมีความสัมพันธ์กันเป็นทางการตามกฎหมายระเบียบที่ได้วางไว้และมีแนวโน้มว่าจะปฏิบัติราชการตาม

คำสั่งของหัวหน้าโดยไม่มีการโต้แย้ง และไม่มีความคิดริเริ่มใดๆ เหมือนเช่นมูลนายระดับล่าง ปฏิบัติต่อมูลนายระดับสูงในสังคมสมัยเก่า (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2538) นอกจากลักษณะเจ้าขุนมูลนายที่ปรากฏอยู่ในระบบราชการแล้วการอุปถัมภ์คำชูการเน้นการพึ่งผู้อื่นการยึดมั่นในตัวบุคคลยังคงมีอิทธิพลอยู่มากในสังคมไทย ดังจะเห็นได้ว่าพรรคการเมืองจะเสื่อมหรือจะเจริญรุ่งเรืองก็ขึ้นอยู่กับหัวหน้าพรรคเป็นสำคัญบุคคลใดแม้ว่าจะมีความสามารถมากเพียงใด หากไม่ได้รับการอุปถัมภ์คำชูจากผู้ใหญ่ที่มีอำนาจแล้วก็มีโอกาสน้อยมากที่จะเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานอย่างเต็มความสามารถในการฝากเนื้อฝากตัวกับผู้ที่มีอำนาจจึงเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือจากปัจจัยเรื่องการศึกษต่อการเลื่อนตำแหน่งการงานและการเลื่อนฐานะในสังคม

นอกจากนั้นชนชั้นนำทางการเมืองและชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ ก็มีความสัมพันธ์กันในรูปของการแลกเปลี่ยนประสานผลประโยชน์ ซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ชนชั้นนำทางการเมืองจะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือแก่กิจการทางด้านธุรกิจของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจในขณะเดียวกันชนชั้นนำทางเศรษฐกิจก็จะให้ผลตอบแทนแก่ชนชั้นนำทางการเมืองในรูปของเงินตรา ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จึงยังคงมีอยู่ท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าของสังคมสมัยใหม่ เพียงแต่รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ที่มีอยู่เหมือนว่าจะเน้นค่านิยมในเรื่องของ “การให้” เพื่อ “แลกเปลี่ยน” เป็นหลัก ส่วนค่านิยมเรื่อง “กตัญญูกตเวทิตา” นั้นดูเหมือนว่าจะลดน้อยลงไปกว่าในสังคมสมัยเก่ามาก

ข้อดีและข้อจำกัด (ด้านลบ) ของระบบอุปถัมภ์

ระบบอุปถัมภ์เป็นระบบทางการเมือง การบริหาร สังคม รวมแม้กระทั่งองค์กรธุรกิจที่มีอยู่ในหลายประเทศ ที่ยังไม่พัฒนาไปสู่ระบบที่ใช้ความรู้ความสามารถ (the merit system) หรือที่เรียกว่า หลักคุณธรรม ซึ่งไม่เกี่ยวกับบรรพชน แต่หมายถึงการดำรงตำแหน่งใดนั้นจะต้องใช้ความรู้ความสามารถที่จะทำประโยชน์ให้กับองค์กรนั้น ๆ ระบบการปกครองที่ใช้ความรู้ความสามารถเป็นหลัก ภาษาอังกฤษเรียกว่า meritocracy ซึ่งนายลี กวน ยู นายกรัฐมนตรีสิงคโปร์ พูดเสมอว่าสิงคโปร์เจริญได้เพราะใช้ meritocracy ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าในบางประเทศใช้ระบบความมีอาวุโส (seniority) และบางครั้งผู้มีอำนาจในการปกครองก็กลายเป็นคนอาวุโสที่อาจจะเกิดสมองล้ำความรู้ไม่ทันกับโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง การปกครองโดยผู้สูงอายุอาจจะเรียกได้ว่าเป็นชราภาพนิยม (gerontocracy)

ระบบอุปถัมภ์ (the patron-client system) ก็มีอยู่หลายสังคมโดยประกอบด้วยผู้อุปถัมภ์ (patron) คือผู้ซึ่งมีอำนาจทางการเมือง มีทรัพย์สินสูงส่ง มีสถานะทางสังคมเหนือกว่าคนอื่น จึงอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นคนของตัว อาจจะเป็นญาติโกโหติกา หรือคนที่รู้จักกัน หรือคนที่เข้ามาอยู่ในวงใน ที่เรียกว่า ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ (client) จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ประโยชน์ที่ได้ก็คือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์สามารถจะ

ไต่เต้าทางอาชีพ ฐานะทางสังคม มีอำนาจและมีทรัพย์สินคงการในระดับหนึ่งโดยขึ้นอยู่กับเจ้านาย หรือนายของตน หรือผู้บังคับบัญชา ขณะเดียวกันผู้อุปถัมภ์ก็ได้คนช่วยสนับสนุนช่วยทำงาน และถ้ามีความจงรักภักดีและความสามารถก็อาจจะขับเคลื่อนกลไกการปกครองบริหารได้ในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ผู้อุปถัมภ์จึงเป็นผู้ที่สามารถจะนำผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เป็นพลังขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้

ในแง่นี้ถือได้ว่าเป็นประโยชน์ระดับหนึ่งในสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ที่สำคัญที่สุด ต่างคนต่างไวใจซึ่งกันและกันได้ ที่เรียกว่า มองตากันรู้ใจ และยังมีใจว่าจะอุทิศตนเพื่องานที่ทำและมีความภักดีต่อผู้อุปถัมภ์ ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะมียุทธศาสตร์และผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์กลุ่มอื่นเกิดขึ้น และกลุ่มต่าง ๆ ก็พยายามที่จะขับเคลื่อนไปข้างหน้า อาจจะมีการแข่งขัน มีการปั่นเกลียวกัน แต่ก็อาจจะเป็แรงขับเคลื่อนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางบวกได้เช่นเดียวกัน ที่สำคัญก็คือ ระบบอุปถัมภ์มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมทางสังคมและวัฒนธรรมทางการเมืองการบริหาร โดยมีความชอบธรรมที่ได้การสนับสนุนโดยความเชื่อทางศาสนาที่มีการตีความว่า บุญกุศลและบุญบารมีของผู้อุปถัมภ์มีมาก คนที่มีฐานะด้อยกว่าจึงต้องอาศัยบุญบารมีของผู้อุปถัมภ์เพื่อจะได้ไต่เต้าขึ้นไต่สังคม และเป็นวิถีของการมีความก้าวหน้าในชีวิตสำหรับคนจำนวนไม่น้อย ส่วนบวกของระบบอุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ยังมีอีกมาก แต่เนื่องความจำกัดของเนื้อหาจึงไม่ขอกล่าวอย่างละเอียดในที่นี้

ในส่วนที่เป็นลบนั้น ระบบอุปถัมภ์ (the patron-client system) ขัดกับระบบคุณธรรม (the merit system) เพราะระบบคุณธรรมเป็นระบบที่ใช้ความรู้ความสามารถซึ่งก็สอดคล้องกับความชอบธรรมทางอำนาจของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ที่เรียกว่า legal-rational authority ส่วนระบบอุปถัมภ์นั้นอาจจะใกล้เคียงกับ traditional authority ของแมกซ์ เวเบอร์ เช่นเดียวกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพาซึ่งกันและกัน แต่ไม่ได้เท่าเทียมกัน แต่ที่สำคัญอยู่ที่ปัจจัยอื่นๆ เป็นส่วนประกอบ และบ่อยครั้งประเด็นเรื่องความรู้ความสามารถก็ถูกตัดออก เพราะมีการเน้นถึงความเป็นพรรคเป็นพวก และความจงรักภักดีมากกว่าความรู้ความสามารถ เช่น เป็นญาติกัน จบมหาวิทยาลัยเดียวกัน หรือมาจากภูมิภาคเดียวกัน เป็นต้น ทั้งหมดนี้นำไปสู่จุดที่เป็นลบ ซึ่งอาจจะขัดขวางการพัฒนาประเทศได้ รวมทั้งองค์การและองค์กรต่าง ๆ ซึ่งขอแยกให้เห็นเป็นข้อดังต่อไปนี้ คือ

1. ระบบอุปถัมภ์เป็นระบบที่มาจากการผูกขาด 3 ตัวแปรหลัก คือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อำนาจและสถานะทางสังคม ของผู้อุปถัมภ์ที่จะให้คุณให้โทษกับผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ การแต่งตั้งตำแหน่งต่างๆ จึงอาจไม่ใช้ความรู้ความสามารถ หากแต่อยู่ที่การวินิจฉัยและการตัดสินใจ และอาจนำไปสู่ความเสียหายได้ ดังเช่นพระราชานิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหาดุริยสารสังฆนาท

กล่าวถึงกรุงแตกว่า ครั้งนี้มีแต่พื้นพสุธา อนิจาสังเวทนาใจ ทั้งนี้เป้นต้นด้วยผลเหตุ จะอาภทกระษัตริย์ผู้เปนใหญ่ มิได้พิจารณาข้าไท เคยใช้ก็เลี้ยงด้วยเมตตา ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ ประพฤติการแต่ที่ผิดด้วยอิจฉา สุภาสิตท่านกล่าวเป่นราวม่า จะตั้งแต่งเสนาธิบดี ไม่ควรอย่า

ให้อรรถฐาน จะเสียการแผ่นดินกรุงศรี เพราะไม่ฟังตำนานโบราณมี จึงเสียที่เสียวงษ์กระษัตรา เสียยศเสียศักดิ์นครเส เสียทั้งพระนิเวศน์วงษา เสียทั้งตระกูลนานา เสียทั้งไพร่ฟ้าประชากร

2. ในระบบอุปถัมภ์การขยับชั้นได้ตำแหน่งจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งความสามารถนัก หากแต่ขึ้นอยู่กับความเมตตาการุณาของผู้อุปถัมภ์ จึงต้องมีการเน้นความสัมพันธ์และมีศิลปะแห่งการเข้าเจ้าเข้านาย จึงนำไปสู่วัฒนธรรมที่มีการแสดงออกถึงการประจบสอพลอ (sycophantic) อย่างออกนอกหน้า พูดจาไม่ตรงกับความเป็นจริง แต่ต้องการให้ไพเราะหุด้วยการกล่าวมธุรสวาจา เมื่อเป็นเช่นนี้ความจริงใจจึงไม่เกิดขึ้น ข้อมูลที่ได้จึงอาจเป็นข้อมูลที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เพราะเกรงว่าอาจทำให้เกิดความไม่สบายใจแก่ผู้อุปถัมภ์ และนี่คือผลทางลบที่เห็นชัดที่สุด คือการบิดเบือนข่าวสารข้อมูล ซึ่งนำไปสู่การตัดสินใจที่ผิด เนื่องจากตรรกถูกบิดเบือนจากข้อมูลที่ไม่เป็นสัจธรรม

3. ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์จะมีลักษณะที่อ่อนน้อมถ่อมตัวจนหมดลักษณะของความเป็นมนุษย์ที่มีความเชื่อมั่น มีเกียรติและศักดิ์ศรี ภูมิใจต่อเกียรติยศที่เป็นผู้ซึ่งคอยแต่รับใช้โดยดุษณีภาพ (servile honor) และมีสภาพของจิตใจที่พร้อมที่จะเป็นเบี้ยล่างเสมือนหนึ่งเป็นทาสผู้ซื่อสัตย์ (slavish mentality) จนเสียบุคลิกของการมีอาตมมันปัจเจกภาพ (selfhood) และบุคลิกภาพที่มีความเป็นตัวของตัวเอง (personhood and individualism) เท่ากับเป็นการทำลายบุคลิกภาพ (personality destruction) ซึ่งมีผลต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างยิ่ง

4. charade และ hypocrisy paradigm จากผลที่กล่าวมาเบื้องต้น นำไปสู่สภาพของสังคมที่มีคนจำนวนไม่น้อยมีการพูดจาต่อเนื่องกันโดยไม่คิดถึงข้อเท็จจริง พูดในสิ่งที่ไม่จริงเสมือนหนึ่งเป็นสิ่งที่จริง หรือภาษาอังกฤษเรียกว่า charade นอกจากการพูดแล้วยังมีการแสดงออกถึงพฤติกรรมซึ่งขัดกับความเป็นจริงแต่ให้สอดคล้องกับ charade จึงมีพฤติกรรมเสแสร้งเพื่อให้บทบาทเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม (hypocrisy paradigm) ที่มีการจูงจิตกันจนเป็นลักษณะสะกดจิตหมู่ (group hypnotism) ในสภาพดังกล่าวนี้ทำให้ทรัพยากรมนุษย์ถูกจูงเข้าสู่ช่องตามค่านิยมสังคม ซึ่งถ้าเป็นช่องที่ถูกต้องก็อีกประเด็นหนึ่ง เช่น รวมกลุ่มต่อสู้เพื่อป้องกันข้าศึก แต่ถ้ามีการจูงกันในทางที่ผิดอาจจะพากันลงคุคลองทั้งเหล่า อันเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่ง เพราะไม่มีใครกล้าทัดทานสิ่งที่ผิด โดยต่างคนต่างถือว่าไม่คุ้มกับการเสี่ยงภัย หรือไม่หาเรื่องเอามือไปชุกหีบ และธุระไม่ใช่ เข้าเมืองตาหลิ่วต้องหลิ่วตาตาม ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

5. จากสภาพดังกล่าวมาแล้วนำไปสู่การไม่มีความเชื่อมั่นและศรัทธาในกฎของเหตุและผล เช่น แม้ในคำสอนศาสนาพุทธจะกล่าวว่าเมื่อทำความดีก็จะได้ความดีตอบแทน แต่เนื่องจากสภาวะของสังคมอาจจะมีปรากฏการณ์ไม่เป็นไปตามเหตุตามผลดังกล่าว จึงนำไปสู่ความเชื่อเรื่องชะตากรรม การบนบานศาลกล่าวขออำนาจเหนือธรรมชาติมาช่วยแก้ไขกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ มีการผูกดวงเพื่อให้เกิดความมั่นใจ มีการแขวนพระเช่นนางพญาเพื่อให้เกิดความเมตตาจากผู้ซึ่งมีอำนาจศักดิ์เหนือตน มีการให้สินบนบางอย่างเพื่อจะเอาใจผู้มีอำนาจเหนือตัว ซึ่งในอดีตก็คือการยกธิดาให้เป็นภรรยา ขณะเดียวกันก็มีวิธีการที่

พยายามเข้าเป็นดองด้วยการแต่งงานกับญาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกสาวของผู้บังคับบัญชา สภาพเช่นนี้บดบังหลักคุณธรรม แต่มุ่งเน้นเรื่องความสัมพันธ์มนุษย์ และการจับเส้น ผู้มีอำนาจ เพื่อจะได้รับการ ชูขลิ้ง โดยผู้มีอำนาจเหนือตน จนนำไปสู่การเขียนเป็นคำกลอนสั่งสอนคนที่ทำงานในระบบราชการถึงวิธีการที่จะได้รับการแต่งตั้งได้ดิบได้ดี ดังนี้คือ

ลินเดย ลินมาก ปากสอพลอ ล่อไข่แดง แกร่งวิชา บ้าการเมือง คำว่า ล่อไข่แดง หมายถึง การแต่งงานกับลูกสาวของผู้บังคับบัญชา ส่วนอื่นนั้นคงไม่ต้องอธิบาย แต่ข้อสังเกตคือ บ้าการเมืองกลายเป็นตัวแปรที่สำคัญมาก อาจเป็นอันดับหนึ่งในปัจจุบัน คือ มีเส้นสายโยงใยทางการเมือง นอกเหนือจากนั้นผู้อุปถัมภ์ยังมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการเลื่อนตำแหน่ง ขณะเดียวกันผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของตนก็มีบทบาทด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ด้วยกันเอง ผู้ใหญ่ตั้ง ผู้น้อยดัน คนเสมอกันสนับสนุน ผู้ใหญ่คือผู้อุปถัมภ์ ผู้น้อยคือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของตน ถ้าตนได้ดีลูกน้องก็ได้ดีด้วย ส่วนคนเสมอกันนั้นในเบื้องต้นอย่างน้อยที่สุดต้องทำให้เป็นกลาง ไม่รู้สึกถูกคุกคาม หรือตกลงว่าจะหลีกเลี่ยงให้หลังระยะเวลาหนึ่ง แต่จะคาดหวังให้คนเสมอกันสนับสนุนนั้นเป็นไปได้แต่เพียงกรณียกเว้น เพราะส่วนใหญ่ต่างก็พยายามจะแย่งชิงตำแหน่งที่มีจำกัด

6. ข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งที่เป็นลบคือความอิจฉาริษยา ซึ่งเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรฯ และการแข่งขันต่อสู้ด้วยกุศโลบายต่าง ๆ อย่างดุเดือด ระบบการบริหารของไทยไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองหรือข้าราชการประจำ จึงเต็มไปด้วย การเมืองภายใน (corporate politics) ขณะเดียวกันก็ยังมีการเมืองจากฝ่ายตรงกันข้ามจึงเป็นระบบการเมืองที่มีหลายชั้นในองค์กร การเมืองภายในองค์กร ระหว่างองค์กร ในกระทรวง ระหว่างกระทรวง ระหว่างข้าราชการประจำกับข้าราชการการเมือง ระหว่างข้าราชการการเมืองภายในพรรคเดียวกัน และระหว่างพรรค ระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน กลุ่มที่สนับสนุนแต่ละกลุ่ม ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นระบบที่ส่งผลทั้งในทางบวกและในทางลบต่อสังคม อิทธิพลของระบบอุปถัมภ์มีอยู่ทั่วทั้งสังคม และหลายจุดไปสู่ระบบภาคเอกชนคือธุรกิจด้วย แต่ภาคเอกชนอาจจะมีเรื่องการแข่งขันในหมู่ญาติด้วยตนเองด้วย เนื่องจากการทำธุรกิจแบบธุรกิจครอบครัว

ประเด็นก็คือ ระบบอุปถัมภ์ส่งผลต่อองค์กรตั้งแต่ภาครัฐจนถึงภาคเอกชน และระบบนี้คงจะมีอิทธิพลอยู่ในสังคมอีกนาน คำถามคือ จะทำอย่างไรให้ระบบดังกล่าวสามารถดำรงอยู่ได้ และสามารถขับเคลื่อนสังคม เพื่อการนำไปสู่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย และการบริหารที่เดินตามหลักธรรมาภิบาล เพื่อจะสามารถต่อสู้แข่งขันกับโลกภายนอก คำตอบก็คือจะต้องผสมผสานระหว่างอุปถัมภ์และระบบคุณธรรม หลักก็คือ แม้จะมีการใช้ระบบอุปถัมภ์แต่ระบบคุณธรรมคือระบบความรู้ความสามารถจะต้องนำมาเป็นข้อพิจารณาด้วย ถ้าได้คนที่มีความรู้ความสามารถอย่างแท้จริงและอยู่ในระบบอุปถัมภ์ด้วยอาจจะทำให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และสมรรถนะในการทำงานอย่างดียิ่ง กรณีของญี่ปุ่นเป็นตัวอย่างที่ดี ญี่ปุ่นยอมรับว่าเป็นระบบอุปถัมภ์ คนจบจากมหาวิทยาลัยโตเกียวจะได้เปรียบ แต่คนที่อยู่ใต้อุปถัมภ์จะเป็น

บุคคลที่มีความรู้ความสามารถหรือคุณธรรมสูง จึงไม่ส่งผลเสียต่อการบริหารงาน ตรงกันข้าม กลับกลายเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนและส่งผลในทางบวก กล่าวคือ จบจากมหาวิทยาลัย โตเกียว แต่มีความรู้ความสามารถด้วย

จุดอ่อนที่สุดก็คือ การใช้ระบบอุปถัมภ์โดยมุ่งเน้นเพื่อความภักดี (loyalty) การบังคับบัญชา (command) การเล่นพรรคเล่นพวก (cronyism) ญาติโกโหติกา (nepotism) และความพอใจส่วนตัว (favoritism) โดยไม่คำนึงถึงความรู้ ความสามารถ กีดกันคนที่มีความรู้ความสามารถออกไปจากระบบเพื่อความมั่นคงในตำแหน่งอำนาจและการดำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นขององค์กรของตน ผลที่ตามมาก็คือ ผลที่เป็นลบในหลายๆ ด้านจนผลสุดท้ายนำไปสู่ความขัดแย้งที่แตกหักจนกลายเป็นการลุกฮือต่อสู้ขับไล่ผู้อยู่ในตำแหน่ง ซึ่งมีปรากฏการณ์เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2475 เป็นต้น เกือบ 30 ครั้ง โดยเฉลี่ยทุกๆ สี่ปี ซึ่งเป็นสถิติ ทำนองเดียวกับอยุธยาเป็นราชธานี 417 ปี โดยในสมัยอยุธยาจะมีการใช้กำลังเข้าต่อสู้เนื่องจากความขัดแย้งในเรื่องอำนาจกว่า 100 ครั้ง หรือเฉลี่ยทุกๆ สี่ปี และปลายอยุธยาเฉลี่ยทุกๆ สองปีครั้ง ทั้งหมดนี้มาจากการ ไม่ลงตัวของการจัดสรรอำนาจ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และสถานะทางสังคมรวมตลอดทั้งคุณค่าที่เป็นนามธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2527). *จิตสำนึกของชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). *สองหน้าสังคมไทย : บทวิพากษ์โครงสร้างอารยธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ.
- ภารดี เกษโกวิท. (2524). *การเสื่อมสลายของความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบทของเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อคิน รพีพัฒน์. (2521). *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้น 2325-2416*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2542). *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย (พิมพ์ครั้งที่ 7)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2538). *ความสัมพันธ์ของคนในสังคม: พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทย*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2524). *วิเคราะห์ “เสือใบ – เสือดำ” วีรบุรุษคนยากของ ป อินทรปาลิต*. *สังคมศาสตร์วิภาษวิธี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิไล.
- อโณทัย วัฒนาพร. (2527). *การเมืองไทยยุคใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.

อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธ์. (2539). *ระบบอุปถัมภ์* (พิมพ์ครั้งที่ 31). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2545). *ระบบอุปถัมภ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

S. N. Eisenstadt (Author) & Rene Lemarchand. (1981). *Political Clientelism, Patronage and Development*. London: SAGE Publications.

Eric R. Wolf. Peasants. (1966). *Englewood Cliffs*. N.J.: Prentice-Hall, Inc.

